

Het ontstaan van de christelijke orthodoxie.

Het christendom is een wereldgodsdienst die grote waarde hecht aan credo's, confessies en dogma's. Andere godsdiensten hebben hun heilige geschriften, hun karakteristieke vormen van eredienst, hun eigen ethiek en eigen levenswijze. Zij hebben echter, tenzij in reactie op het christendom, geen geloofsbelijdenissen en geloofsuitspraken die voor de gelovigen fungeren als norm waaraan zij geacht worden zich te houden en waarvan elke afwijking ketterij betekent. Deze nadruk op de rechte leer, de orthodoxie, is één van de meest kenmerkende eigenschappen van het christendom.

De vraag die ons nu bezighoudt is: wat is de oorsprong van dit kenmerk? Waarom is het christendom een door orthodoxie gekarakteriseerde godsdienst geworden? Wanneer we kijken naar het jodendom, de voorloper van het christendom, dan vinden we daar niet zozeer een orthodoxie als wel een orthopraxie. De overeenkomst is dat er gestreefd wordt naar het 'rechte', het 'juiste', maar in het geval van het jodendom is dat het juiste handelen en in het geval van het christendom het juiste geloof. Het jodendom is dus niet de bron van de nadruk die het christendom legt op de rechte leer. Wanneer we kijken naar het onderwijs en het optreden van Jezus, de stichter van het christendom, dan zien we geen persoon die met bisschoppelijk gezag dogma's verkondigt en iedereen uitsluit die bezwaren heeft of twijfelt. Ook hier vinden we niet de oorzaak van het ontstaan van orthodoxie.

Misschien dat het antwoord op de zojuist gestelde vraag, gevonden kan worden in het ontstaan van de eerste christelijke credo's, want het zijn deze credo's die later zijn gaan functioneren als een soort 'toets van orthodoxie'. Het is zeer waarschijnlijk dat de eerste credo's zijn ontstaan als beknopte samenvattingen van het evangelie, bedoeld om uit het hoofd te leren en mondeling door te vertellen. Deze samenvattingen werden gebruikt bij de catechese en voorgedragen tijdens het doopritueel. Kenmerkend voor de credo's is dat ze vrijwel allemaal bestaan uit een driedelige structuur, met artikelen over de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Hoewel ze geen systematische uitwerking van de Drieëenheid bevatten, gaan ze dus wel uit van de drie 'naturen' van God. Een ander belangrijk kenmerk van de credo's, is dat juist die dingen erin werden samengevat, die op dat moment bestreden werden. Dit verklaart waarom veel credo's de nadruk leggen op het werkelijk mens-zijn van Jezus; zijn werkelijk menselijke geboorte en dood. Er waren op dat moment namelijk christenen die beweerden dat de mens Jezus een vermomming was van de werkelijk goddelijke of spirituele Christus en dat Zijn geboorte en dood niet werkelijk hadden plaatsgevonden (docetisme). De factoren die dus hebben bijgedragen aan het ontstaan van de eerste christelijke credo's zijn: In de eerste plaats het ontstaan van stereotiepe geloofssamenvattingen die mondeling werden doorgegeven. In de tweede plaats de noodzaak om normatieve geloofssamenvattingen te hebben waarop men zich kon beroepen als bepaalde kenmerken van het christelijke geloof werden betwist.

Uit het voorgaande blijkt dat de credo's oorspronkelijk niet bedoeld waren als een leersysteem of een 'toets van orthodoxie'. Het waren eerder getuigenissen die het christelijke verhaal samenvatten en die wilden vertellen wie God is en wat Hij heeft gedaan. Het woord 'belijden' betekent ook 'erkennen' of zelfs 'loven'. Toch zijn de credo's uiteindelijk wel een toets van orthodoxie geworden. Al in het Nieuwe Testament zien we interne twisten en pogingen om tegenover valse leringen de ware leer te stellen, bijvoorbeeld over de noodzaak van de besnijdenis. Het conflict met valse leringen verdiepte zich in de strijd tegen het gnosticisme dat in de tweede eeuw

na Christus sterk in opkomst was. Ongetwijfeld hebben deze conflicten bijgedragen aan het ontstaan van de credo's zoals wij ze nu kennen. Een ander belangrijk aspect is dat het christendom zijn 'waarheidsbegrip' en godsdienstige exclusiviteit van de joden erfde en dus niet kon toestaan dat er meerdere goden of meerdere waarheden naast elkaar bestonden, zoals in het heidendom en de Griekse filosofie gebruikelijk was. Jezus werd gezien als de enige weg tot de Waarheid en er was maar één juiste uitleg van de Schrift mogelijk. Een derde aspect is dat de credo's de eerste christenen een nieuwe identiteit gaf, tegenover het jodendom of heidendom waaruit zij kwamen. Bovendien waren zij na de dood van de apostelen op zoek naar nieuwe vormen van gezag die de eenheid van de kerk kon waarborgen. Het zijn deze drie aspecten: de voortdurende interne conflicten, de godsdienstige exclusiviteit en de identiteits- en gezagsvraag die een hoofdrol hebben gespeeld in het gebruik van de eerste christelijke credo's als 'toets van orthodoxie'.

Gereformeerde orthodoxie

De meest moderne vorm van orthodoxie is de calvinistische of gereformeerde orthodoxie. De basis hiervan is te vinden in de Reformatie, die in de eerste helft van de zestiende eeuw plaatsvond. De drie fundamenteën van de Reformatie waren: sola Scriptura, door de Schrift alleen, sola gratia, door genade alleen, en sola fide, door geloof alleen. De herontdekking van de Schrift leidde tot een definitieve breuk met het katholieke leerstelsel, daarom werd de Reformatie vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw systematisch bestreden vanuit rooms-katholieke kant (concilie van Trente). Ook binnen de Reformatie ontstonden allerlei conflicten, die uiteindelijk leidden tot het ontstaan van twee afzonderlijke kerken; de calvinistische en lutherse. Beide kerken ontwikkelden hun eigen orthodoxie.

Het gevolg van de voortdurende interne en externe conflicten was dat er steeds meer nadruk kwam te liggen op de geloofsleer, in plaats van het geloofsleven. Bovendien kreeg de geloofsleer steeds meer een exclusief karakter. Men stónd voor de waarheid van de eigen leer en meende dus dat anderen dwaalden. Daarmee trad een verabsolutering op van de eigen geloofswaarheid. De voortdurende conflicten leidden bovendien tot het ontstaan van nieuwe belijdenisgeschriften, die niet alleen als doel hadden het eigen geloof te verduidelijken en te verdedigen, maar die ook de leer van andere christenen wilden bestrijden. Een voorbeeld hiervan zijn de Dordtse Leerregels, die fel uithalen naar de remonstranten en ze zelfs van ketterij beschuldigen. Een citaat uit D.L. art.9 : 'Zij (de remonstranten) diepen de ketterij van Pelagius weer op uit de hel [...] Zij die dit leren, (de vrije wil van de mens) misbruiken het onderscheid tussen verwerving en toepassing van het heil, om zo bij argeloze en onervaren mensen deze mening ingang te doen vinden. Ze proberen het volk het dodelijke gif van de Pelagiaanse dwalingen toe te dienen.'

Toch zijn het niet alleen kerkelijke conflicten geweest die hebben bijgedragen aan het ontstaan van de gereformeerde orthodoxie. Een ander belangrijk aspect was de herintrede van het scholastieke denken. Kenmerkend aan het scholastieke denken, is dat zij gericht is op het 'zijnde'. Alleen onveranderlijke, vaststaande eigenschappen werden als 'werkelijk' gezien. Beweging, ontwikkeling, functie en betekenis waren slechts indirecte en dus onbetrouwbare waarheden. De gereformeerde theologen probeerden een logisch sluitend geloofssysteem te bedenken, waarbij de Schrift werd beschouwd als een samenvatting van afzonderlijke waarheden die op een logische manier met elkaar in verband gebracht moesten worden. Deze manier van omgaan met de Schrift leidde ertoe dat God werd omschreven als een 'geheel enig en éénvoudig, geestelijk Wezen' met een aantal onveranderlijke eigenschappen: 'Hij is

eeuwig, niet te doorgronden, onzienlijk, onveranderlijk, oneindig, almachtig. Hij is volkomen wijs, rechtvaardig en goed en een zeer overvloedige bron van al het goede' (NGB art. 1) Hoewel de meeste van deze woorden zeker bij God passen, scheidt het totaalbeeld toch een wat afstandelijke God die we niet rechtstreeks in de Bijbel kunnen terugvinden. Andere gevolgen van het scholastieke denken waren dat men van het bijbelse werkwoord 'uitverkiezen', een zelfstandig naamwoord maakte: 'de uitverkiezing' en dat Gods handelen in de geschiedenis werd omschreven als 'Gods eeuwige raadsbesluit'. De gereformeerde theologen voelden blijkbaar een sterke behoefte om de verrassende, veranderlijke aspecten van de relatie tussen God en mens vast te leggen in wetmatigheden waarvan de verbondsleer, de uitverkiezingsleer en de vervangingsleer het gevolg zijn. De invloed van het scholastieke denken op het lezen van de Bijbel en het spreken over God kan mijns inziens moeilijk overschat worden.

De laatste stap in de ontwikkeling van de gereformeerde orthodoxie was dat de kerkelijke leer en de belijdenisgeschriften (de drie formulieren van eenheid) de norm werd voor de rechte prediking in de kerk. Hiermee werd 'de belijdenis' de sleutel tot het juiste verstaan van de Schrift, waardoor de gereformeerde orthodoxie niet alleen een exclusief maar ook een normatief karakter kreeg, en zij zelfs werd bekleed met goddelijk gezag.

Bronnen:

De oudste credo's van het christendom; hun ontstaan en hun functie. (1991) Frances M. Young
Bijbels en daarom gereformeerd. (2001) Dr. C. Graafland